

ČESKÁ SPOLEČNOST PO ROCE 1945

Pojetí a prosazování komunistické
výchovy v Československu
1948–1989

Jaroslav Cuhra – Marie Černá – Markéta Devátá
Tomáš Hermann – Pavlína Kourová

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
Praha 2020

městského výboru KSČ v Praze otázku ateistické výchovy vysokoškolských studentů. Zpráva konstatuje, že „současný stav religiozity pražské mladé generace ve vztahu k dalším českým krajům je poměrně vysoký a to i v oblasti vysokoškolské mládeže“. ⁶⁸ Tak jako před dvaceti lety hodnotí výsledek průzkumu, že mládež s vyhraněným vědeckým světovým názorem se nezformovala a většina studentů (přes sedmdesát procent) doporučuje náboženství si nevyšímat. Po tolika letech boje se konstatuje, že „o vědeckém ateismu sice jako o vědě hovoříme, ale nevyvozujeme z toho nezbytné důsledky – tj. jako vědní disciplínu jej nerozvíjíme“. ⁶⁹ O půl roku později byl pro ideologickou komisi ÚV KSČ připraven materiál *Pojetí ateistické výchovy*. ⁷⁰ I ten je pozoruhodným konstatováním neúspěchu výchovy nového člověka a potřebě přistupovat k náboženství jinak. Pryč je Biřakovo zcela odsouzené „tmářství“, najednou se objevují mírnější formulace jako v roce 1968, že „náboženství nelze kvalifikovat pouze jako přežitek minulosti“ a „výchovu k poctivé práci, smyslu pro odpovědnost, respektování všelidských obecně platných hodnot může náboženství v socialistické společnosti působit také jako pozitivní činitel“. ⁷¹ Podobně jako citovaná zpráva z roku 1967 se uvádí, že sice narostl počet areligiózního a vysloveně ateistického obyvatelstva, „převážná část obyvatel však kladně hodnotí úlohu náboženství ve společnosti“. ⁷² Jako epitaf by to stačilo.

Zpráva hodnotí
71007 22.11.1988
BIOGRAF PRO VÝSTAVU
KORNĚ
A REJON ABS. DROU
KO
KORNĚ
KORNĚ
KORNĚ
KORNĚ

68 Podkladový materiál pro předsednictvo MV KSČ v Praze z 15.11.1988, 198/14b, kopie autora.
69 Tamtéž.
70 Podkladový materiál, 4.5.1989, IK – 132/24, kopie autora.
71 Tamtéž.
72 Tamtéž.

MEZI IDEOLOGICKOU INDOKTRINACÍ A PRACOVNÍ MOBILIZACÍ. POLITICKÁ VÝCHOVA PRACUJÍCÍCH 1948–1960

Poúnorový režim měl velkolepé výchovné ambice. Na té nejobecnější rovině je shrnul tehdejší ministr informací Václav Kopecký jako snahu „uskutečnit ideologickou převýchovu nejširších mas v socialistickém duchu“. ¹ Nezanedbatelná část tohoto úsilí mířila do pracovního prostředí. V následujícím textu se zabývám počátky politické výchovy pracujících, na konkrétních příkladech poukazuji na ideové cíle, náplň a realizaci jak konkrétních kurzů a školení, tak širší ideologicko-propagandistické práce. Podrobněji přitom sleduji politicko-výchovné poslání sjednocených odborů, jejichž úlohou bylo systematicky propojovat ideologické působení s pracovní mobilizací a s plněním hospodářských závazků. V kontextu pracovní mobilizace věnuji zvláštní pozornost ideologickému působení na ženy, jež kvůli svému nesamozřejmému postavení na trhu práce představovaly poněkud specifický objekt výchovného zájmu. Poúnorová politická výchova „nejširších mas“ ovšem nevznikala na zelené louce. Stavěla na základech, které už byly položeny uvnitř komunistické strany. Aby lépe vynikly tyto inspirační zdroje, dovolím si nejdříve malý exkurz do bezprostředně poválečného období.

Za čistotu vlastních řad. Systematizace stranického vzdělávání před rokem 1948

Důraz na ideovou výchovu, teoretickou průpravu a sebevzdělávání vždy představoval důležitý aspekt komunistického stranictví. Promítal se sem revoluční postulát o bojovém propojení teorie a praxe: „není bolševická praxe bez teoretické základny“, ² ale také marxistická představa o formovatelnosti subjektu vlivem prostředí. Potřeba systematicky politicky školit a vzdělávat vlastní členy se aktualizovala především s jejich poválečným masovým

1 KOPECKÝ, Václav: Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa v Praze 25.–29. května 1949*. Praha, Ústřední výbor KSČ 1949, s. 348.
2 Zvýšení ideologické úrovně strany. In: *Funkcionář*, roč. 1, č. 1 (1945), s. 20–22.

přílivem. Na VIII. sjezdu komunistické strany v březnu 1946 se předsedkyně organizačního sekretariátu Marie Švermová mohla pochlubit, že jsou stranou „milionovou“.³ Byl to výsledek poválečného usilovného rozšiřování členské základny a stranické struktury, která měla proniknout do každé obce a do všech důležitých závodů. Masovost stranu opravňovala stavět se do role obhájkyne a představitelky celonárodních zájmů. Členové strany měli představovat „nejlepší a nejuvědomělejší pracovníky na výstavbě republiky“;⁴ jejichž důležitou úlohou byla mobilizace ke společným budovatelským cílům. Nicméně ohromný počet různorodého členstva vzbuzoval obavy o jejich ideovou jednotu a ochotu správně prosazovat stanovené cíle strany. Záhy se projevilo, že komunistická strana byla chycena do vleku dvou protichůdných logik. Na jedné straně mobilizační tlak na neustálé zvyšování členské základny, který vyvrcholil před volbami v roce 1948, na druhé straně důraz na „bezáhonnost členů a čistotu vlastních řad“, jež jedině měla zajistit bojovou jednotu a již se KSČ chtěla odlišovat od jiných politických subjektů své doby. Samotní straničtí představitelé uznávali, že „přicházejí soudruzi, o kterých víme, že jsou reakcionáři“;⁵ tedy lidé s různými životními postoji a zkušenostmi. Řada nových členů neměla ani ponětí o tom, co členství v komunistické straně obnáší a leckdy o to ani nejevili zájem: „nejsou pravými komunisty“ a „bojí se úkolů, které na ně nakládáme“.⁶ Strana se pokoušela zprvu vysoce živelný proces přijímání nových členů zpětně regulovat a postupně zavádět kontrolní mechanismy kádrové politiky, které by zajistily dodržování řádné stranické disciplíny. Strmý nárůst členské základny, který je spojen s poválečným obdobím, se ukazuje jako velmi dynamický, zdaleka ne však jednosměrný proces. Paralelně se vstupováním do strany existoval od počátku proces průběžného vylučování či dobrovolného vystupování členů. Snaha zformovat stranu tak, aby se v očích jejich představitelů stala funkčním mocenským tělesem schopným

3 ŠVERMOVÁ, Marie: O organizační výstavbě a organizačním řádu strany. In: *Protokol VIII. sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28.–31. března 1946*. Praha, Ústřední výbor KSČ 1946, s. 91.

4 Základní úkoly komunistů v závodech. In: *Funkcionář*, roč. 2 č. 10–11 (1946), s. 10–14.

5 *Archiv hlavního města Prahy* (dále AHMP), fond Komunistická strana Československa – okresní výbor Praha 16 (dále OV KSČ Praha 16), fascikl 25, Zpráva ze schůze okresního vedení, 23. října 1945.

6 *Tamtéž*.

alespoň částečně plnit proklamované cíle, tedy až po základní organizace aktivně vykonávat hlavní politickou linii, se samozřejmě netýkala jen masy individuálních členů. Pozornost se také soustřeďovala na vznikající organizace a jejich socializaci do politické kultury a praxe strany. V situaci, kdy členové výborů nově zakládaných místních a závodních organizací často neměli žádné politické zkušenosti, se utvářely rovněž mechanismy dohledu a patronátu vyšších (dle předpokladů politicky vyspělejších) stranických orgánů nad nižšími, případně městských nad venkovskými. Situace nebyvalého růstu s novou intenzitou akcentovala tradiční témata komunistické strany: očistu, politickou výchovu, dohled nad vlastními členy a problém správného stranického vedení. Společně s očistou od *prospěchářů*, *reakcionářů*, *šmelinářů* a lidí politicky vlašných, jež byla spojena například už s výměnou stranických legitimací v roce 1946, a s průběžným prověřováním se také začaly vytvářet základy systematického stranického školení.⁷

Šlo přitom o mnohoúrovňový proces, který měl zasáhnout veškeré členstvo strany, byť odstupňované podle zastávané pozice a pravomoci toho kterého jednotlivce, podle logiky čím vyšší funkce, tím důkladnější politické vzdělání. To samo o sobě propojovalo několik rovin, od vysvětlování praktických otázek ohledně fungování stranických organizací přes cíle a politiku komunistické strany až po studium klasických spisů marxismu-leninismu, aktualizované o spisy Stalinovy, Gottwaldovy, Molotovovy a dalších soudobých ideologů. Všechny tyto roviny ovšem měly být dialekticky provázány a všechny se vztahovaly k formování ideálního komunistického subjektu. Strana přitom příkládala politické výchově výjimečný význam, což vyzdvihla i v usnesení ÚV KSČ z listopadu 1947: „Komunistická strana je jedinou stranou, která svoje funkcionáře soustavně školí, vychovává, pečuje o zvýšení jejich ideologické úrovně i obecného vzdělání.“⁸ Vyplývalo to mimo jiné ze samotné povahy učení marxismu-leninismu, alespoň z podoby, která se v komunistické vzdělávací praxi prosadila. Atraktivnost tohoto učení pro jeho mnohé příznivce a propagátory tkvěla v tom, že vědecky odhalila objektivní a nezpochybnitelné společenské zákonitosti: „Síla a nepřemožitelnost naší strany spočívá v tom, že je nositelem nezadržitelného historického pokroku ve století, kdy všechny cesty vedou ke komunismu.“⁹ Jako

7 K výměně členských legitimací. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 11–12 (1946), s. 23–26.

8 Usnesení ÚV KSČ o ideové výchově členstva, 27.–28.11.1947. In: *Funkcionář*, roč. 3, č. 24 (1947) s. 3–6.

9 *Tamtéž*.

taková představovala vcelku přehledný souhrn obecných postulátů a dogmat, jež bylo možné (a nutné) se *správně* naučit. Společně s institucionalizací stranických škol a kurzů vznikal kanonizovaný, centrálně určený okruh témat a otázek a jejich pevných výkladových schémat, reprodukováných stranickým tiskem, osnovami přednášek a pomocných brožur. Na kouzlo takto podávaných pravd později kriticky poukazovala řada bývalých nadšených učedníků marxismu-leninismu-stalinismu. Například Zdeněk Mlynář ve svých pamětech shrnul zkušenost, kterou podal jako generační výpověď: „Sotva lze říci, že jsme v prvních letech své komunistické politické aktivity znali marxismus. Poznali jsme a dychtivě jsme hltali ideologický odvar marxismu té doby.“ Fragmenty vybraných statí klasiků, Lenina a Stalina, „jsme si spojovali v systém názorů a politických postojů z různých stranických ideologických brožur“. Výsledkem mu bylo „sebevědomí, že poznal a ovládl zákonitosti vývoje lidstva a světa“.¹⁰ Poznání těchto zákonitostí stejně jako jejich uskutečňování v praxi a především v Sovětském svazu mělo být nezbytnou výbavou každého komunisty, bez níž nemohl *správně* chápat a vykonávat politiku strany. Z toho plynulo, jak komunističtí představitelé neustále opakovali, že „znalost teorie marxismu-leninismu je povinností každého komunisty“.¹¹

Politické proškolení probíhalo po několika liniích a úrovních od specializovaných kurzů pro funkcionáře krajského a okresního formátu, z nichž se následně vybírali referenti pro další školení, až po kroužky a přednášky v základních organizacích pro řadové členy. Směrnice pro provádění politického školení již v srpnu 1945 stanovila, že školení členů strany „jest jednou z nejdůležitějších povinností místní a závodní organizace“¹² a je nezbytnou podmínkou k tomu, aby KSČ byla stranou „ideové jednoty“. Účelem školení v základních organizacích bylo především vštípit nově příchozím, v čem vlastně členství ve straně spočívá, jaké jsou základní cíle komunistické strany, jak je strana organizována a jak funguje, jak se má *správně* schůzovat, přijímat usnesení, jaké jsou povinnosti členů atd. S tím souvisela i snaha o převýchovu ke komunistickým názorům, postojům a ideálům, tedy ke „komunistické morálce“, neboť „noví“ členové často „přicházejí s poctivými sice

10 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 12.

11 Viz např. KOLMAN, Arnošt: O nových formách organizace školení strany. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 4 (1946), s. 16–18.

12 ŠULC, Ludvík – FRIEDOVÁ, Riva: Zkušenosti z politického školení v pražském kraji. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 3 (1946), nečíslováno.

úmysly“, ale zároveň si přinášejí „s sebou mnoho nekomunistických názorů, myšlenek a zvyků“.¹³ Právě ideologická výchova měla pomoci „překonat staré způsoby života“ a vytvářet „nového člověka“. Jedním z cílů školení bylo, aby teoreticky vyzbrojení členové byli schopni prakticky „propagovat, vysvětlovat a obhajovat politiku naší strany“.¹⁴ Školení členů mělo být následně prohlubováno studiem klasiků marxismu-leninismu, a stávalo se tedy celoživotní záležitostí.

Na tuto velmi obecně vymezenou povinnost základních organizací politicky školit své členy a deklaraci o nezbytnosti ideologické výchovy a poznávání „zákonů vývoje společnosti“ navazovaly centrálně vyhlášené akce. Snažily se školením vtisknout jasnější rámec, pevné osnovy a jednotný výklad a zároveň je učinit vymahatelnými. V souvislosti s dvouletým plánem bylo na konci roku 1946 rozhodnuto o zimmním školení členů, které mimo jiné mělo plán politicky vysvětlit a nasměrovat členy k jeho cílevědomému plnění.¹⁵ Stranické vedení stanovilo šest výkladových témat¹⁶ a slíbilo ke každému vydat osnovu referátu. V téže době se „ústřední výbor KSČ usnesl, že členové strany mají studovat dějiny VKS(b)“. V zostřeném tažení strany na převzetí moci, s vyhlášeným „nástupem proti reakci“, „nepřátelům strany“ a v rámci posilování „ideové jednoty“ rozhodl ÚV KSČ na svém listopadovém zasedání v roce 1947 o zavádění tzv. dnů komunistické výchovy.¹⁷ Stanovil tentokrát sedm témat, která se měla postupně probírat podle předem připravené osnovy během měsíčních členských schůzí.¹⁸ Vzhledem k únorovým událostem však k zahájení došlo až v létě 1948. Masové školení významně zvýšilo potřebu referentů

13 HAVLÍČKOVÁ, E.: Stranická literatura a školení. In: *Funkcionář*, č. 10, (1946), s. 11–13.

14 Tamtéž.

15 KLÍMA, Arnošt: Školení v základních organizacích v zimmním období. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 17 (1946), s. 9–11.

16 Důsledky vítězství nad německým fašismem a boj za mír, Politika KSČ při budování republiky, Dvouletý plán a budovatelský program Gottwaldovy vlády, Strana a organizační výstavba KSČ, Vědecký světový názor, Co nás učí kniha soudruha Gottwalda *Deset let*. In: KLÍMA, A.: Školení v základních organizacích v zimmním období, s. 9–11.

17 KOLMAN, Arnošt: Prvořadý politický úkol. In: *Funkcionář*, roč. 3, č. 24 (1947), s. 7–9.

18 Co je komunismus, Čím je nám SSSR, Dvouletka a pětiletka, Zemědělská politika, Naše cesta k socialismu, O straně, Jaký má být komunist. In: KOLMAN, A.: Prvořadý politický úkol, s. 7–9.

a učitelů, kteří by byli schopni přehledně a především srozumitelně přednášet pro velmi různorodé posluchačstvo. Ruku v ruce se školením členské základny docházelo zároveň k institucionalizaci funkcionářských školení prostřednictvím okresních a krajských stranických škol, které poskytovaly různě dlouhé internátní kurzy pro vyšší stranické funkcionáře a nomenklaturní kádry. Svoje kapacity rozšířila i Ústřední politická škola.

Stranické vzdělávání bylo od počátku založeno na jednotné a centrálně schválené ideologické správnosti. Jeho systematizace byla doprovázena zaváděním mechanismů, které tento aspekt prakticky podporovaly. Důraz byl především kladen na to, že „diskuse a zároveň referent musí dát jasnou odpověď na všechny nadnesené otázky a odstranit všechny pochybnosti a nejasnosti“.¹⁹ Centrální orgány za tímto účelem stanovovaly témata, která se měla během školení přednášet, ale také vytvářely jejich návodné osnovy, leckdy včetně doprovodných otázek a *správných* odpovědí. Stranický tisk tyto kánony dále reprodukoval. Sestavovaly se seznamy doporučené četby a nejdůležitějších knih²⁰ a spolu s nimi postupně začaly vycházet v nejrůznějších podpůrných materiálech výtahy a návody, jak knihy číst a jak o nich vyprávět. Podobně řízeným a kontrolovaným procesem bylo i zakládání takzvaných Gottwaldových knihoven, jež měly členům základních organizací poskytnout snadný přístup ke stranicky vhodné politické literatuře a belerii. I když samostudium bylo vyzdvihovanou součástí ideologického vzdělávání, nemělo být ponecháno napospas osobnímu výběru. Případné dary knih ze soukromých sbírek musely projít kontrolou „kulturních a literárních důvěrníků, aby se do Gottwaldových knihoven nedostal vyslovený brak, anebo zbytečný balast“.²¹ Nakladatelství Svoboda, ve kterém vzniklo oddělení Gottwaldových knihoven,²² vydávalo několik základních řad v různém

19 Pokračujeme ve školení členstva. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 3 (1946), s. 16–18.

20 Například Usnesení ÚV KSČ o ideové výchově členstva z listopadu 1947 se zmiňuje, že každý člen strany by měl „pročíst aspoň čtyři základní spisy a dokumenty (...): Gottwald: Deset let, Stalin: O velké vlastenecké válce, Krátký kurs dějin Všesvazové komunistické strany (bolševiků), Molotov: Řeč k XXX. výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Viz Usnesení Ústředního výboru KSČ o ideové výchově členstva, přijaté na zasedání 27.–28. listopadu 1947. In: *Funkcionář* roč. 2, č. 24 (1946), s. 3–6.

21 Jak pořídít pěknou Gottwaldovu knihovnu. In: *Funkcionář*, roč. 2, č. 15 (1946), s. 24–25.

22 V této souvislosti je důležitá i skutečnost, že ministerstvo informací, které mimo jiné rozhodovalo o přidělování papíru pro tisk, bylo v rukách komunistů a že

cenovém rozpětí, které si základní organizace mohly objednat, a doplňkové řady pro následný pravidelný odběr. Ty představovaly prověřený a centrálně schválený výběr knih a brožur k individuální četbě. Nakladatelství při ÚV KSČ poskytovalo servis „soudruhům redaktorům vývěsních skříněk“, kteří si každých čtrnáct dní mohli zakoupit sadu aktuálních obrázků a hesel, případně doprovázených návrhů, jak je co nejlépe využít. Takto řízená a kontrolovaná ideologizace pomáhala šířit centrálně propagované představy o cílech, poslání a zásluhách komunistické strany, jejích ideologických základech a praktických vzorech, o nezadržitelnosti historického vývoje, ale také o obecné morálce. A právě na této politické didaktice vyrostli referenti, kteří po roce 1948 šířili poselství komunistického učení mimo stranické kruhy dál do dalších vrstev obyvatelstva.

Počátky ideologické výchovy pracovníků

Po únorovém převratu roku 1948 se výchovné ambice komunistické strany ještě intenzivněji zaměřily do vlastních řad a zároveň se rozšířily na celou společnost. Přičemž právě komunisté měli být v tomto směru avantgardou. Jak vyjádřil předseda jednoho z pražských obvodních výborů KSČ: „Po změně společenského řádu, na cestě k socialismu je nyní třeba věnovati se politické výchově všeho lidu (...). U druhých politických stran není členstvo vůbec politicky vychováno a často ani funkcionáři. Proto se musíme starati o výchovu celého národa.“²³ Idea o nezbytnosti ideologické výchovy po způsobu školení v rámci komunistické strany se přirozeně šířila s tím, jak komunisté prostřednictvím „vyakčňování“ získávali vliv v jednotlivých institucích, členě rozšiřovali jak svoji členskou základnu, tak síť svých základních organizací. Straničtí ideologové se však shodovali v tom, že není možné nestraníky masově školit v rámci již existujícího systému stranických škol a kurzů. Byť v průběhu času docházelo i k cílenému zařazování nestraníků do určitých typů stranou organizovaných školení, bylo zároveň potřeba pro ně vytvořit vlastní systém politické výchovy, ovšem samozřejmě po vzoru výchovy stranické. Na základech komunistického školení – princepech a dogmatice, tematických okruzích,

vydávání komunistické literatury citelně netrpělo celkovým nedostatkem této suroviny.

23 AHMP, fond OV KSČ Praha 16, fas. 25, i. č. 154, Zápis ze schůze OV KSČ Prahy 16, 1.6.1948.

doporučené četbě a za pomoci stranických lektorů se začal budovat systém politické výchovy určený širokým masám obyvatelstva. Do tohoto procesu byly nezbytně vtaženy další zodpovědné instituce, přičemž zásadní role byla i nadále určena straníkům či stranickým lektorům. Rozmach členské základny a houstnoucí síť základních organizací na pracovištích do budoucnosti, alespoň teoreticky, tuto stranickou garanci nad politickou výchovou velmi dobře zajišťovaly. Prostředky a metody, kterými se „nový světový názor“ měl šířit, byly rozmanité a vzájemně komplexně propojené, zahrnovaly školství, vědu, kulturu, tisk, osvětovou činnost či masové organizace. Důležitým nástrojem bylo postupné zavádění politické výuky do škol. Nicméně před komunistickými ideologiemi vyvstal problém, jak obsáhnout masu lidí, kteří již školním lavicím odrostli a které bylo zároveň bezprostředně po převratu třeba získat pro nový režim a jeho budovatelskou politiku. O masové politické proškolení všech vrstev pracovníků se měly postarat komunisty ovládnuté a sjednocené odbory – Revoluční odborové hnutí, jejichž komplexní rolí politického vychovatele se tento příspěvek zabývá podrobněji. Zájem o politický růst zaměstnanců však paralelně vycházel i z nově budovaných kádrových oddělení, pro něž se (pře)výchova společně s očistou stala jedním z nástrojů nové personální politiky. Politika zostřujícího se třídního boje do centra zájmu těchto snah postavila v první řadě problém tradiční střední vrstvy. Šlo především o státní zaměstnance a odborníky v řídicích funkcích formované v buržoazním prostředí první republiky, případně činné v období protektorátu. Ti byli v zesíleném kurzu proti reakci, oficiálně vyhlášeném na zasedání ústředního výboru KSČ v listopadu 1948, postaveni do pozice potenciálně nespolehlivého živlu. Problematičnost tradiční střední vrstvy vynesla do popředí ideu dělnických kádrů,²⁴ tedy elity všešle ze třídy, které měl být komunismus dle marxisticko-leninské ideologie vlastní jaksi ze své podstaty. V ideologické rovině převládá názor, že oproti dosavadní praxi opatrného využívání stávajících odborníků je z hlediska budování nové společnosti správnější vyškolenou elitu z řad dělníků. Nicméně cesta k vytvoření dostatečného rezervoáru dělnických kádrů, které by byly schopny převzít důležité pozice ve státním

24 K dělnickým kádrům obecně viz PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit*. Brno, Prius 2003. K výchově dělnických kádrů prostřednictvím ústředních dělnických škol viz CUHRA, Jaroslav: *Ideologie v praxi – ústřední dělnické školy (1949–1952)*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa: *Svědnost sociálního experimentu. Nový člověk 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, s. 208–220.

a stranickém aparátu a ve významných podnicích, byla zdoluhavá. Vedle výchovy nových kádrů se tedy objevila nutnost (pře)výchovy kádrů stávajících. Jak prohlásil Gottwald na výše zmíněném zasedání ÚV KSČ v listopadu 1948: „Musíme školit naše stranické, odborové, hospodářské, správní, kulturní, bezpečnostní a vojenské kádry tak, aby vynikly vysokou odborností, ale aby také současně ovládaly učení všech učení a umění všech umění – marxismus-leninismus.“²⁵ Slánský v návaznosti na Gottwaldovu „generální linii“ shrnul hlavní pilíře a úkoly kádrové politiky: příprava dělnických kádrů do vedoucích funkcí, politická výchova dobrých a spolehlivých odborníků a úředníků a očista od konzervativních, reakčních živlů, které už nelze předělat, případně jejich převedení na podřadnější místa, „aby tam pod kontrolou politicky pevných soudruhů bylo využito jejich odborných znalostí“.

Školení státních zaměstnanců

Ještě na listopadovém zasedání ÚV KSČ v roce 1948 předložil Slánský nástin plánu na první systematické a masové politické proškolení zaměstnanců ve státním aparátu a v hospodářských orgánech. Při školení se mělo postupovat od vyšších funkcí k nižším. Školení budou v příslušných úřadech a podnicích organizovat tzv. školní oddělení, která se pro tyto účely nově zakládala na ministerstvech a v centrálních úřadech společně s kádrovými odděleními.²⁶ Od té doby zodpovídala nejenom za odborné, ale i politické vzdělávání zaměstnanců v dosahu svého působení, zároveň však zůstávala pod přímou kontrolou propagačního oddělení ÚV KSČ a měla úzce spolupracovat s komunistickými orgány dalších úrovní.

Pro širší funkcionářskou veřejnost shrnul záměr školení v únoru 1949 Ota Šik, tehdejší pracovník oddělení stranické výchovy v sekretariátu ÚV KSČ.²⁷

25 GOTTWALD, Klement: Projev na zasedání ÚV KSČ 17. listopadu 1948. In: *Klement Gottwald. Spisy XV. 1948–1949*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 160.

26 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Organizační sekretariát 1947–1954 (dále O2/3), svazek (sv.) 2, archivní jednotka (a. j.) 81, bod (b.) 5, Návrh na zřízení učebního oddělení při každém ministerstvu, 2.11.1948.

27 ŠIK, Ota: Politická výchova zaměstnanců státního aparátu a hospodářských orgánů. In: *Funkcionář*, roč. 5, č. 3 (1949), s. 166–168.

VEČERNÍ UNIVERZITY MARXISMU-LÉNINISMU V SYSTÉMU STRANICKÉHO VZDĚLÁVÁNÍ

Stranické vzdělávání úzce souvisí se zkoumanou problematikou komunistické výchovy, neboť nejjobecnějším cílem této indoktrinace bylo formovat společnost v duchu komunistických ideálů. V systému stranického vzdělávání byli proškolení organizovaní členové KSČ i nestraníci, ačkoli ti tvořili dlouhodobě jen menší část z celkového počtu frekventantů. Následující kapitola přináší základní faktografický přehled o stranickém vzdělávání v letech 1948–1989 včetně jeho návaznosti na uskutečňovanou kádrovou politiku. Zejména se zaměřuje na večerní univerzity marxismu-leninismu, jejichž existence sice zůstává v kolektivním povědomí, ale dosud chybí jejich historiografické zpracování.

Masové vzdělávání členů komunistické strany uvedl do chodu IX. sjezd KSČ (květen 1949). Strana na něm garantovala uskutečnění ideologického přerodu jako součásti kulturní revoluce, která změnila myšlení lidí a která se do budoucna neměla týkat jen komunistů, ale celé společnosti. Ideologické vzdělávání členstva, které bylo záhy otevřeno i nestraníkům, dostalo název Rok stranického školení. Navazovalo na předchozí vzdělávací projekt Dny komunistické výchovy, který kulturně propagační oddělení ÚV KSČ připravilo již na podzim 1947, před očekávanými volbami na jaře následujícího roku. Školení ve dnech komunistické výchovy bylo nakonec zahájeno až po únorovém převratu (probíhalo od srpna 1948 do dubna 1949) a svou dramaturgickou stavbou směřovalo právě k IX. sjezdu, resp. k osvětě řadových komunistů: jakou politickou práci strana od minulého sjezdu v březnu 1946 vykonala. První Rok stranického školení (RSŠ) zahájený velkou mediální kampaní měl již odpovídat proklamovanému principu o vedoucím celospolečenském postavení ideologie marxismu-leninismu.¹ Stejně tak s ohledem na vedoucí postavení KSČ ve společnosti bylo politické vzdělávání

1 Srv. KAŠKA, Václav: Indoktrinace členů KSČ během tzv. Dnů komunistické výchovy 1948–1949: organizace, ideologické zázemí, lokální průběh. In: *Dějiny – teorie – kritika* 1 (2008), s. 39–78 a TÝŽ: Indoktrinace členů KSČ během I. Roku stranického školení (1949–1950) – záměry ústředí a jejich (ne)realizace ve stranickém okrese Brno I. In: KOCIAN, Jiří (ed.): *Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha, ÚSD AV ČR 2011, s. 279–287.

až do roku 1989 označováno za stranické, ačkoli v nezanedbatelné míře zahrnovalo i nečleny KSČ.

Prvního ročního běhu RSŠ 1949/1950 (kopíroval školní rok) se zúčastnilo téměř milion a půl členů a kandidátů, do roku 1953 klesla účast asi na milion.² Školení se uskutečňovalo v základních kurzech a v kroužcích marxismu-leninismu. Ve třetím RSŠ (1951/1952) bylo do základních kurzů marxismu-leninismu poprvé zařazeno i 90 tisíc nestraníků. Lektoři a propagandisté se školili v letních kurzech pořádaných při poradnách a studovných marxismu-leninismu; ve třetím RSŠ jich v základních kurzech vyučovalo přes 60 tisíc, v kroužcích více než 33 tisíc.³ Pro čtvrtý běh RSŠ (1952/1953) rozšířilo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ jeho formy, aby se dobře hodnocení účastníci nemuseli školit ve stejném útvaru jako předešlý rok. Byly zřízeny dvouleté tematické kroužky pro studium životopisů Lenina a Stalina, dějin VKS(b) a dějin KSČ. Nestraníci byli již přijímáni nejen do základního kurzu marxismu-leninismu (dokonce v samostatných skupinách, pro něž byli vybráni zvláště osvědčení propagandisté), ale i do „životopisného“ kroužku (ale jen koedukovaně se členy strany), pokud v předchozím běhu úspěšně absolvovali základní kurz. Naopak kroužky, kde se začaly studovat stranické dějiny, byly pro nestraníky nepřístupné a stejně tak se nemohli vzdělávat samostatným studiem marxisticko-leninské teorie, jež představovalo nejvyšší formu RSŠ.⁴

Pod RSŠ spadaly i okresní večerní školy, v nichž se vzdělávali straníční funkcionáři dané úrovně (ve třetím běhu 25 tisíc).⁵ Naopak výběrové vzdělávání vyšších funkcionářů a profesionálních stranických pracovníků v krajských a ústředních politických školách zůstávalo mimo systém masové edukace. To se po únoru 1948 v souvislosti se zvýšenou poptávkou po proškolených kádrech výrazně zaktivizovalo (v krajských školách např. v roce 1949 téměř

2 *Národní archiv* (dále NA), fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor. Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – I. část (dále 1261/0/43), k. 43, Přehledy ideologické práce a stranických školení 1945–1953.

3 NA, fond 1261/0/43, k. 43, Zpráva kulturně propagačního oddělení o zahájení třetího běhu RSŠ, leden 1952.

4 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení 1945–1955 (dále 1261/2/18), a. j. 142, Program a formy Roku stranického školení 1952–1953.

5 NA, fond 1261/0/43, k. 43, Zpráva kulturně propagačního oddělení o zahájení třetího běhu RSŠ, leden 1952.

sedmínásobně oproti roku 1947). Proškolováním v krajských politických školách prošlo v letech 1945–1953 přes 44 tisíc frekventantů, Ústřední školu politickou KSČ v témže období absolvovalo přes 3,5 tisíce stranických pracovníků, Ústřední školu politickou KSS asi 1,3 tisíc.⁶ Úzká návaznost mezi kádrovou politikou KSČ a politickým proškolováním se promítala do kompetenci kádrových oddělení, která se souhlasem příslušného stranického výboru prováděla výběr posluchačů škol a poté umisťování absolventů.⁷

Důležitou funkci v systému stranického školení plnily krajské a městské poradny a studovny marxismu-leninismu. Představovaly spojovací článek mezi členstvem a lektory, ale i propojení směrem do vnitřního stranického aparátu. Řadoví komunisté zde mohli používat knižní fond marxistické literatury a konzultovat četbu s pracovníky poraden a studoven, kteří zároveň poskytovali průběžnou metodickou pomoc lektorům a propagandistům. V poradnách pořádajících také vlastní veřejné cykly přednášek se systematicky shromažďovaly informace z různých zdrojů – z vlastní činnosti, ze zkušeností lektorů, od veřejnosti, jejíž podněty obsahovaly zpětnou vazbu ohledně účinnosti školící praxe a vystupování jednotlivých lektorů a přednášejících. Poradny je vyhodnocovaly a (alespoň zpočátku své existence) souhrnně publikovaly v interních zpravodajích, které straně sloužily jako důležitý informační zdroj o tom, jaké názory řadoví členové zaujímají k politické situaci, jaké otázky je zajímají, případně zda je lektoři správně zodpovídají. Ze zpravodaje z března 1951 tak např. víme, že se lidé ptali, zda byl někdy v Sovětském svazu chléb zdarma či jak mají postupovat JZD, když jim vesnický boháč nabízí půdu. Široce diskutované bylo přirozeně zveřejněné jednání z únorového zasedání ÚV KSČ – lidé vyjadřovali podiv, že ve vedení KSČ mohla být tak dlouho zanedbávána stranická bdělost. Jinde naopak, např. v Senci na Rakovnicku, projevovali členové JZD straně za zásah vděčnost, patrně pod dojmem reakce místních členek: „Když se soudružky dozvěděly, že měl být soudruh Gottwald odstraněn zrádcovskou skupinou Šling-Švermová, rozplakaly se.“⁸

6 NA, fond 1261/0/43, k. 43, Přehledy ideologické práce a stranických školení 1945–1953.

7 Srv. PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše. Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit*. Brno, Prius 2003, zejm. s. 52–54.

8 NA, fond 1261/0/43, k. 43, Zpravodaj poradny marxismu-leninismu v Praze, č. 4, 8.3.1951.

V roce 1952 do systému stranického školení přibyly první večerní univerzity marxismu-leninismu (VUML), zřízené při městských stranických výborech v Praze, Brně, Ostravě a Bratislavě. Na rozdíl od forem masového stranického školení pro členskou (dělnickou) základnu se etablovaly jako vzdělávací instituce zaměřené na formování marxistické inteligence. Tomu odpovídal výběr posluchačů, jenž cílil na pracovníky vyššího státního aparátu, ústředních úřadů, vědeckých a kulturních organizací, zaměstnance ve školství, zdravotnictví apod. Ve větší míře měl podchycovat i nečleny strany, přirozeně také s perspektivou, že část z nich o vstup do KSČ projeví během studia zájem. Proces výběru a schvalování budoucích frekventantů tak bylo nesnadným strategickým úkolem. Ukazuje to příklad dvou pracovníků aparátu Československé strany socialistické, které pražský městský výbor KSČ dvakrát ke studiu doporučil, zatímco organizační sekretariát ÚV opakovaně neschválil; jedním z nich byl tajemník poslaneckého klubu a později dlouholetý předseda ČSS (1968–1990) Bohuslav Kučera.⁹ Druhou skupinu posluchačů představoval vlastní „propagandistický kádr“ zabezpečující hlavní formy stranického školení, jehož masové pojetí, zejména v letech 1949–1953, vyžadovalo enormní počet lektorů a propagandistů. Jejich vzdělávání strana vnímala jako klíčové z hlediska zkvalitňování celého systému do budoucna a ve VUML měli studovat ti nejperspektivnější.¹⁰ V roce 1954 schválil sekretariát ÚV vybudování vlastní univerzity při stranickém výboru ministerstva vnitra – tato organizační výjimka se odůvodňovala potřebou masovějšího vzdělávání vedoucích pracovníků ministerstva, kteří pocházeli z dělnického prostředí a neměli možnost získat širší všeobecné vzdělání, a také značnými nároky na jejich politickou vyspělost s ohledem na pracovní agendu (boj s vnitřními a vnějšími nepřáteli).¹¹

VUML poskytovaly studium marxismu-leninismu, které bylo podobně jako na vysokých školách organizováno do kateder. Také obsah fakticky kopíroval výuku marxismu-leninismu na státních vysokých školách, tj. zahrnoval

9 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Organizační sekretariát ÚV KSČ 1947–1954 (dále 1261/0/12), sv. 30, a. j. 198, b. 16, prosinec 1952.

10 *Moravský zemský archiv v Brně* (dále MZA), fond Krajský výbor KSČ v Brně, 1945–1960 (dále G 660), k. 54, a. j. 37, Zpráva III. oddělení ÚV KSČ o večerních univerzitách marxismu-leninismu, květen 1955.

11 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Sekretariát ÚV KSČ 1954–1962 (dále 1261/0/14), sv. 53, a. j. 20, b. 14, Zřízení Večerní univerzity marxismu-leninismu při hlavním výboru KSČ na ministerstvu vnitra v Praze, září 1954.

kurzy dějin VKS(b), dějin KSČ, dialektického a historického materialismu, politické ekonomie, navíc se vyučovaly mezinárodní vztahy a pro kulturní pracovníky marxisticko-leninské učení o umění.¹² Propojení s vysokoškolským projektem se prohlubovalo i tím, že zde přednášeli stejní učitelé, kteří – zejména v Praze – tvořili personální základ kateder VUML. Původní dvouleté studium v rozsahu 480 hodin bylo v roce 1954 rozšířeno na tříleté s nezměněnou dotací. Do ročníku mělo být přijímáno přibližně 220 až 250 posluchačů (asi sto hospodářsko-technických pracovníků a o polovinu méně vědecko-pedagogických, kulturních a uměleckých, resp. státně-administrativních), určené kvóty z let 1954 a 1955 se však obtížně naplňovaly (např. v Brně počet přihlášených v roce 1954, kdy se studium rozšířilo na tři roky, výrazně klesl a kvóty nebyly naplněny ani z poloviny¹³). Postupně byly snižovány (v roce 1957 v Praze na 80 až 100 přijímaných) stejně jako dotace výukových hodin (v roce 1958 na přibližně sto hodin ročně). Ke studiu navrhovaly své zaměstnance základní organizace KSČ, a jak konstatovalo vedení VUML v Praze, zájem panoval např. z vysokých škol a vědeckých ústavů, naopak studiu se vyhýbali zejména spisovatelé a divadelní herci.¹⁴

Stranické školení, které mělo v masových formách jen částečnou účinnost, se postupně diverzifikovalo. V roce 1958 bylo při pražské městské poradně marxismu-leninismu zahájeno systematické školení vedoucích kádří specializované podle jejich pracovního zařazení, zatímco základní edukace v rámci (desátého) Roku stranického školení probíhala zejména přímo v jednotlivých větších průmyslových závodech a na venkově při základních stranických organizacích v obcích. Ve školách pražské městské poradny marxismu-leninismu, která měla v síti poraden vzhledem k dislokaci ústředních institucí a úřadů zvláštní postavení, se školili funkcionáři ústředních národních výborů, funkcionáři vysokých škol a výzkumných ústavů, funkcionáři

12 NA, fond 1261/2/18, a. j. 142, Program a formy Roku stranického školení 1952–1953.

13 MZA, fond G 660, k. 54, a. j. 37, Stručný přehled činnosti Večerní univerzity marxismu-leninismu při městském výboru v Brně, 1955.

14 Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Komunistická strana Československa – Městský výbor Praha 1950–1990 (dále KSČ-MV Praha), sv. 12, a. j. 173, inv. č. 522, Návrhy na opatření ve Večerní univerzitě marxismu-leninismu v Praze, 1954; sv. 16, a. j. 233, inv. č. 582, Zpráva o ustavení kateder při Večerní univerzitě marxismu-leninismu, 1955; sv. 4, a. j. 184, inv. č. 1848, Informativní zpráva o výběru posluchačů do Večerní univerzity marxismu-leninismu v Praze, 1957.

masových organizací včetně ČSM, kádroví pracovníci, pracovníci veřejné bezpečnosti, financí, vnitřního obchodu, školství a ČSAV ad.¹⁵ Do roku 1960 k nim přibýly školy pro vedoucí hospodářské pracovníky, velitelské kádry Lidových milicí, poslance národních výborů a Národního shromáždění, vedoucí agitačních středisek ad., kdy poradna v Praze zabezpečovala celkem čtyři desítky takto specializovaných škol, kurzů a seminářů.¹⁶

Specializovaná školení pro „inteligenci“ představovala jen zlomek celkového stranického proškolení, jak vyplývá ze souhrnných čísel pro rok 1958 i v celopražském měřítku. Ve školách poradny marxismu-leninismu a VUML studovaly dohromady necelé dva tisíce posluchačů (1500 a 350), zatímco v RSŠ se školila více než stotisícová „základna“, včetně významného podílu nestraníků, jejichž počet (23 tisíc) se po cíleném náboru zvýšil o více než sto procent oproti předešlému roku, počet straníků (78,5 tisíc) se naopak nezměnil.¹⁷ Ukazuje to na cílenou orientaci směrem k širší ideologické indoktrinaci nečlenů a současně na trvající zájem o proškolení inteligence, která se v intencích závěrů XI. sjezdu KSČ (červen 1958) měla spolupodílet na procesu dovršení kulturní revoluce. Základním smyslem zapojování nestraníků do stranického vzdělávání však byla snaha proškolit tzv. vnější nomenklaturu, resp. kádrovou rezervu této nomenklatury, tj. širší okruh nestraníků, kteří by mohli vykonávat určité řídicí funkce a pracovní pozice ve státním aparátu, hospodářské správě a ve veřejném sektoru a kteří byli schvalováni KSČ v hierarchizovaném systému kádrových pořádků.¹⁸ Pro vzdělávání nomenklatury z řad nestraníků byly určeny zejména VUML, přičemž rozšiřování sítě večerních univerzit, k němuž došlo po roce 1958, se odůvodňovalo mj. také dobrými výsledky při výchově „bezpartijní

15 Tamtéž, sv. 30, a. j. 363, inv. č. 712, Zpráva o zahájení stranického školení 1958–1959, listopad 1958.

16 NA, fond 1261/0/14, sv. 205, a. j. 339, b. 5, Činnost a zkušenosti poradny a studovny marxismu-leninismu v Praze, 1961.

17 AHMP, fond KSČ-MV Praha, sv. 30, a. j. 363, inv. č. 712 a sv. 30, a. j. 369, inv. č. 718, Zpráva o průběhu školení v Městské poradně a studovně a o činnosti Večerní univerzity marxismu-leninismu, prosinec 1958.

18 Srv. HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 97–103; CAJTHAML, Petr: *Nomenklatura a další mechanismy uplatňování moci KSČ ve společnosti*. In: KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*. Praha, ÚSD AV ČR a ÚSTR 2012, s. 203–209.

inteligence“ v krajích.¹⁹ VUML byly zřizovány při krajských výborech KSČ, a pokud to personální situace dovolovala, pak také při okresních výborech (v okresech se zpočátku někdy ustavovaly jen pobočky s perspektivou jejich postupného osamostatnění). Nové univerzity schvaloval ÚV, jejich řízení, včetně výběru učitelů a posluchačů, bylo v kompetenci příslušných stranických výborů (VUML v městech a okresech spoludozorovaly krajské výbory). V roce 1960 již fungovaly dvě desítky univerzit s 10 tisíci posluchači. Kromě standardního tříletého studia s jednodenní výukou týdně otvíraly VUML také jedno- či dvouleté speciální kurzy pro stranické funkcionáře či tzv. dálkové studium (čtyřleté) pro lektory stranického školení. Obsah studia se přizpůsoboval vysokoškolské výuce marxismu-leninismu (i zde byl např. v roce 1958 zaveden kurz vědeckého komunismu) a zkoušky vykonané ve VUML byly uznávány jako ekvivalent zkoušek na vysokých školách (kromě humanitních směrů).²⁰

Od počátku šedesátých let, v souladu s plánem povznést stranické vzdělávání na vyšší kvalitativní rovinu, se těžiště začalo posouvat do večerních škol. Na základě příslušného usnesení ÚV KSČ z dubna 1960 bylo např. na Slovensku ustaveno (nově či reorganizací) přes 1100 večerních škol, z toho více než dvě třetiny přímo při celozávodních výborech strany průmyslových a stavebních závodů či základních stranických organizacích ve státních statcích a větších vesnicích, třetinu škol organizovaly přímo okresní výbory prostřednictvím poraden a studoven marxismu-leninismu. Nejvíce večerních škol bylo zaměřeno na politickou ekonomii a ekonomiku (cca 400), o polovinu méně na ekonomiku zemědělství. Studium dialektického a historického materialismu zajišťovalo 170 škol, další specializace (teorie výstavby strany, dějiny KSČ, dějiny KSSS, mezinárodní vztahy ad.) jen desítky. Učební programy večerních škol vypracovaly katedry Vysoké školy politické při ÚV KSČ, a jak se dalo předpokládat, část lektorů a ještě větší část posluchačů je hodnotila jako příliš náročné. Z celkového počtu všech vzdělávaných v systému

19 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Ideologické oddělení 1951–1961, sv. 8, a. j. 40, Usnesení a návrhy usnesení k večerním univerzitám marxleninismu, 1959–1963. Na přímý vztah mezi studiem nestraníků a kvalifikací pro nomenklaturní pozice ukazují i obecné charakteristiky posluchačů z pozdějších let, např. „VUML absolvovalo 10 840 komunistů a bezpartijních nomenklaturních kádrů“. MZA, fond KSČ – jihomoravský krajský výbor, Brno 1960–1989 (dále G 593), k. 182, inv. č. 69, Rozbor účinnosti práce Večerních univerzit marxismu-leninismu v Jm kraji, červen 1984.

20 NA, fond 1261/0/14, sv. 205, a. j. 339, b. 6, Statut a zásady práce večerních univerzit marxismu-leninismu, 1961.

stranického školení na Slovensku studovalo v roce 1960–1961 ve večerních školách méně než desetina (36 tisíc), zato však téměř 60 % nestraníků. Jak vyplývá ze zprávy pro sekretariát ÚV KSČ, existovaly i školy, které fungovaly téměř zcela v nestranickém režimu. Poukazuje na případ večerní školy politické ekonomie v bratislavském výzkumném ústavu svářečském, kde nestudoval ani jeden člen či kandidát KSS a přednášelo pět nestraníků (pracovníků ústavu), autoři konstatovali, že ustavování večerních škol základními organizacemi bez členů strany není správné a bude třeba v nich konstitovat „stranické jádro“.²¹

V roce 1964 bylo do systému stranického vzdělávání zařazeno přes milion dvě stě padesát tisíc komunistů a půl milionu nestraníků; 70 %, tj. téměř milion a čtvrt, se školení zúčastňovalo. Počet večerních škol vzrostl na více než 16 tisíc (to představovalo jednu školu na sto straníků), pro střední formu vzdělávání bylo navíc k dispozici dalších osm tisíc kurzů (seminářů), základní vzdělávání probíhalo v 65 tisících kroužcích. Tento stav znamenal podle všeho vyvrcholení aktivit, po němž nastal v následujících letech znatelný ústup. V roce 1967 počet zařazených klesl na 700 tisíc a počet lektorů se meziročně snížil z 61,5 tisíc na 56 tisíc. Bylo otevřeno jen 4 860 večerních škol, přesto v nich a v seminářích studovalo více osob než v základní formě proškolení – přes 400 tisíc (čtvrtinu tvořili nestraníci). V kroužcích, které organizovaly především základní organizace, se školilo 260 tisíc (počet zde zařazených nestraníků byl zanedbatelný).

Naproti tomu počet večerních univerzit a jejich frekventantů nadále vzrůstal. V roce 1964 studovalo v sedmdesáti VUML 20 tisíc osob, z toho 5 tisíc nestraníků, v roce 1967, kdy bylo otevřeno již devadesát univerzit, vzrostl počet posluchačů na 27 tisíc. Podíl nestraníků se současně výrazně snížil – z 25 na 17,5 %.²² Souviselo to s postupnou změnou charakteru univerzit. Většina byla nyní koncentrována v okresních městech, což proměnilo skladbu posluchačů směrem k silnější vazbě na prostředí okresních stranických aktivit. Změnou orientace na funkcionáře strany měly projít i VUML zřízené jako první v největších městech, které se dlouhou dobu zaměřovaly na proškolení městské inteligence, včetně nestraníků. Tento

21 NA, fond 1261/0/43, k. 43, Zpráva o činnosti a zkušenostech večerních škol na Slovensku v učebním roce 1960–1961 a usnesení sekretariátu ÚV KSČ z července 1961, které ji vzalo na vědomí.

22 *Tamtéž*, Zpráva o průběhu a zkušenostech vnitrostranické výchovy v letech 1962–1964 a Základní údaje o stranické výchově 1966–1967.

trend potvrdil dokument o dalším rozvoji večerních univerzit projednaný sekretariátem ÚV KSČ v červnu 1967, v němž se hovoří o tom, že jen malá část absolventů VUML pracuje po získání politického vzdělání ve stranických funkcích, tj. že úsilí, které strana do formování inteligence vkládá, není odpovídajícím způsobem zhodnoceno ve zkvalitňování stranické funkcionářské základny. Proto (aniž by bylo vzdělávání inteligence do budoucna opomíjeno) se činnost VUML měla více orientovat na zvyšování politické a ideové úrovně stranického aktivu, tedy členů krajských a okresních výborů, předsedů a členů výborů základních organizací KSČ, a na přípravu kvalifikovaných propagandistů. Výběr posluchačů, kteří nezastávali předtím ani při nástupu ke studiu žádnou stranickou funkci (a kteří tvořili až jednu třetinu všech dosavadních), se měl omezit ve prospěch mladších perspektivních členů strany a funkcionářů ČSM a nábor měl dále také posílit málo zastoupené ženy. Na základě zpětné reakce od učitelů a lektorů neměli být ke studiu ve větší míře přijímáni lidé pouze se základním vzděláním.

Vedení KSČ vyšlo také vstřícně návrhům, aby přednášení na univerzitách bylo do budoucna honorováno. Reagovalo tím i na deficitní stav lektorů stejně jako na částečnou praxi, kdy lektori pobírali honoráře prostřednictvím Socialistické akademie. Současně však zdůrazňovalo, že finanční odměna má kryt náklady na přípravu, nákup knih apod., a nemá být spojována přímo s přednášením, které je – jako dosud – ohodnocováno v morální rovině společenským uznáním.²³ V souvislosti s orientací VUML na stranický aktiv připravilo ideologické oddělení ÚV KSČ nové unifikované vzorové učební programy, které se částečně odklonily od obsahu učiva marxismu-leninismu na vysokých školách. Došlo zejména k redukci výuky stranických dějin a dělnického hnutí, základní skladbu tvořily marxistická filozofie, politická ekonomie, dějiny KSČ a aktuální problémy dějin KSSS a mezinárodního dělnického hnutí a kratší kurz „stranické vedení socialistické společnosti“ (nahrazující kurz vědeckého komunismu).²⁴

23 NA, fond Ústav pro politické vědy při ÚV KSČ 1967–1969, a. j. 73, Usnesení orgánů ÚV KSČ pro vnitrostranickou potřebu, č. 21, červenec 1967, s. 29–41. Dokument doporučoval, aby se vzniklé náklady částečně kompenzovaly zápisným, hrazeným vysílající organizací (100 Kčs) a posluchačem (20 Kčs).

24 AHMP, fond KSČ-MV Praha, sv. 85, a. j. 653, inv. č. 1002, Kontrolní zpráva o stavu příprav k přepracování programu tříletého kursu VUML podle usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 21.6.1967.

Oficiálně vyhlášená změna v poslání VUML představovala pokračování zvýšeného zájmu vedení strany o stranické vzdělávání, resp. o problémy v ideologické oblasti. V roce 1964 se v návrhu usnesení sekretariátu ÚV KSČ o ideologické jednotě strany, reagujícím na liberalizační tendence, zdůrazňuje povinnost dodržování stranické disciplíny a ideové jednoty KSČ, jež je dána věrností marxisticko-leninskému učení, neboť strana není „pouhý diskusní spolek a její ideologie nemůže být bezbřehou kaší“. O rok později pak přijalo nové směrnice ke stranické výchově, které měly zvýšit její úroveň a účinnost, a v roce 1966 vyjadřovalo nespokojenost s její praxí, když konstatovalo, že zájem proškolených o ekonomickou a mezinárodně politickou problematiku nemůže vést k „ústupu od politicko-ideových otázek“ a „k úzkému ekonomismu a praktikismu“.²⁵

Stranické vzdělávání procházelo určitým zvýšeným pohybem a hledáním nových forem, jež by odpovídaly změněné společenské situaci. To se ale nedělo dostatečně rychle a během pražského jara se systém edukace fakticky rozpadl.²⁶ Nemenší dopad ale měly provedené prověrky členů KSČ a nestraničů, které zásadním způsobem narušily výsledky kontinuálního procesu proškolení, obsazování a vykonávání nomenklaturních funkcí. Za normalizace orientace na stranický aktiv zůstává a zároveň se projevuje nový významný prvek v podobě školení kandidátů a formování generace pospřnových členů KSČ. Pokračovalo i proškolení nových kádrových pořádků z roku 1970, které deklarovaly rovný přístup k funkcím bez ohledu na to, zda jsou do nich navrhováni členové KSČ, jiných politických stran či nestraničů. V praxi však byly funkce ve státní a hospodářské správě obsazovány zpravidla členy KSČ. Komise stranických výborů, které nomenklaturní funkcionáře podrobovaly cyklickým komplexním hodnocením, dodávaly značný

25 NA, fond 1261/0/43, k. 38 a 43, Návrh usnesení sekretariátu ÚV KSČ k posílení a prohloubení ideologické jednoty strany, květen 1964 a usnesení k průběhu stranické výchovy v uplynulém období, srpen 1966.

26 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Ideologická komise ÚV KSČ 1969–1971 (dále 1261/1/15), k. 1, a. j. 2, b. 2, Základní úkoly při vytváření systému stranického vzdělávání v příštích letech a zaměření stranického vzdělávání v období 1970–1971, červen 1970.

objem posluchačů do systému proškolení, neboť významné části ukládaly doplnit si či zvýšit politické vzdělání.²⁷

Zásadní praktický problém „restartu“ stranického vzdělávání po pražském jaru představovalo především rekonstituování sboru lektorů a propagandistů. Tento proces začal záhy po plénu ÚV KSČ v dubnu 1969 současně s prověřováním a obměnou celého ideologického aparátu strany. V roce 1969 byla vyměněna asi polovina pracovníků ideologických stranických struktur, v českých zemích dokonce přes dvě třetiny. Nejkonsolidovanější situace, jak konstatovala ideologická komise ÚV, panovala ve večerních univerzitách marxismu-leninismu, kde se studium nepřerušilo. V roce 1969 do prvních ročníků VUML nastoupily tři tisíce nových posluchačů (to bylo „podstatně více“ než v roce 1968), celkem zde v běhu 1969/1970 studovalo 10 tisíc posluchačů.²⁸ Po provedených prověrkách disponovala KSČ 50 tisíci členy-absolventy VUML.²⁹ V přechodné fázi probíhalo stranické vzdělávání *de facto* jen během členských schůzí a jeho podstatnou součástí muselo jistě být i ideové a politické srozumění s výsledky prověrky, které na schůzích základních organizací připomínala absence bývalých spolustraníků. V prověrkách přitom šlo i o prosazení jednotného oficiálního výkladu pražského jara, který musel být integrován také do stranického školení jako jeden z ideových předpokladů úspěšného „konsolidačního“ procesu a znovusjednocení strany „na platformě marxismu-leninismu“.³⁰

Novou institucionální základnou stranického vzdělávání za normalizace se staly Domy politické výchovy (DPV) zřizované od roku 1972 při městských a okresních výborech KSČ, které do značné míry, zejména směrem

27 Srv. HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová nomenklatura KSČ 1969–1974*, s. 94, 100–107. Nestraníci či členové jiných politických stran tvořili méně než 10 % funkcionářů státní a hospodářské správy (podle údajů z let 1974, 1978, 1987). Úkol zvýšit si politické vzdělání se v roce 1974 týkalo více než 130 tisíc osob.

28 NA, fond 1261/1/15, k. 1, a. j. 2, b. 2, Základní úkoly při vytváření systému stranického vzdělávání v příštích letech a zaměření stranického vzdělávání v období 1970–1971, červen 1970.

29 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Ideologická komise ÚV KSČ 1971–1989 (dále 1261), k. 4, a. j. 17, b. 2, Úkoly stranických orgánů a organizací při zabezpečování ideové přípravy komunistů v druhé polovině 80. let, 1986, Příloha 2, statistické údaje, údaj z roku 1972.

30 Srv. ČERNÁ, Marie: *Náš nepřítel oportunist: prověrky roku 1970 v Československu*. In: TÁŽ – CUHRA, Jaroslav a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí: Československo 1948–1989*. Praha, ÚSD AV ČR, 2012, s. 72–93.

k metodickému vedení lektorů a propagandistů, převzaly úkoly poraden a studoven marxismu-leninismu. Pro některé DPV se stavěly nové budovy, takže celostátní budování nových středisek stranického vzdělávání získalo i tento vnější rozměr. Pod Domy politické výchovy byly zařazeny i VUML a okresní politické školy. V roce 1975 již DPV existovaly téměř ve všech okresech a strana postoupila k budování Kabinetů politické výchovy při obvodních výborech KSČ a KSS v Praze a Bratislavě. Ty měly převzít část agendy městských domů, které mj. koordinovaly činnost asi 15 tisíc lektorů a propagandistů (11 800 v Praze, 3 000 v Bratislavě). DPV prováděly internátní školení nových kandidátů strany a následně je zařazovaly, zpravidla podle stupně dosaženého školního vzdělání, do stranického školení: kandidáty se základním vzděláním do kurzů základů politických znalostí, středoškolsky vzdělané do kurzů základů marxismu-leninismu a kandidáty s vysokou školou do VUML. V internátních kurzech, které interně zabezpečovaly okresní politické školy, školily také funkcionáře strany a stranický aktiv. Podílely se také na proškolení aktivu společenských organizací, mj. ROH, SSM, Svazu žen, Svazu československo-sovětského přátelství ad.³¹

Stranické centrum také usilovalo o etablování nového prvku stranického vzdělávání – „masový vstup“ dělníků do VUML.³² Jak ale dokumenty dokládají, tato forma edukace, připomínající nábor dělníků ke studiu na státních vysokých školách po únoru 1948, narážela na nezájem cílové skupiny. Jedna z hlavních direktiv XIV. sjezdu KSČ (květen 1971) o posílení „dělnického jádra strany“ ukazovala, na kterou sociální skupinu se má stranické vzdělávání orientovat. Ačkoli strana v prověrkách přišla v absolutních i poměrných ukazatelích zejména o inteligenci, považovala za základní cíl zastavit dlouhodobý propad celkové organizovanosti mezi dělníky.³³ „Náročnější přístup ke studiu dělníků“ některé kraje řešily zřizováním samostatných

31 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Sekretariát ÚV KSČ 1971–1976 (dále 1261/0/17), sv. 54, a. j. 86, b. 2, Vybudování domů a kabinetů politické výchovy v období 1973–1974, srpen 1973; sv. 84, a. j. 135, b. 9, Vybudování domů politické výchovy v období 1974–1975, listopad 1974; sv. 103, a. j. 164, b. 6, Dovybudování domů politické výchovy v období 1975–1976, srpen 1975.

32 NA, fond 1261/0/17, sv. 103, a. j. 164, b. 6, Dovybudování domů politické výchovy v období 1975–1976, srpen 1975.

33 Podíl dělníků v období 1952–1970 poklesl ze 42,5 % na 26,1 %. Srv. MAŇÁK, Jiří: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. Praha, ÚSD AV ČR 1997, s. 107.

tříd VUML,³⁴ na úrovni okresů však nízký počet takovou soustředěnou práci neumožňoval – např. v Šumperku studovalo ve školním roce 1977/1978 ve třech ročních VUML jen 16 dělníků z celkového počtu 434 posluchačů.³⁵

V roce 1977 počet školených znovu přesáhl milion členů a kandidátů strany. Spolu se 146 tisíci lektory a propagandisty zapojenými do vzdělávání to představovalo 90 % členstva. Stranického školení se účastnilo také 160 tisíc nestraníků. Vedení strany systém označilo za stabilizovaný, zároveň ovšem také za zformalizovaný (takové zmínky se dříve v bilančních materiálech neobjevovaly). Zpráva oddělení propagandy a agitace ÚV poukazovala na to, že stranické orgány a organizace považují funkci lektora a propagandisty za „vedlejší stranickou činnost“, a to se pak negativně odráží na jejich „povrchním přístupu k plnění povinností“. Také kritizovala nedostatek aktivity školených („většina posluchačů pouze pasivně vyslechne přednášky, samostatně nestuduje, spoléhá pouze na své zkušenosti“), kteří tak nemohli postupovat do vyšších forem vzdělávání – v základním stupni stále zůstávalo 750 tisíc, ve středním se školilo 250 tisíc osob.³⁶ Obdobné výtky (formalismus, orientaci na kvantitu) se objevily ve zprávě v roce 1986, včetně výhrad vůči „practicismu“ posluchačů. Zejména hospodářští pracovníci prý místo pozornosti, kterou měli věnovat marxistické teorii, diskutovali o praktických problémech, s nimiž byli v řídicích funkcích konfrontováni, a kritizovali ekonomickou politiku strany.³⁷

Základní stupeň vzdělávání se uskutečňoval ve třech kurzech, z toho dvou dvouletých – základů politických znalostí, jenž byl určen pro všechny kandidáty strany, nebo základů ekonomických znalostí a hospodářské politiky strany. Jednoletý kurz aktuálních otázek rozvoje socialistické společnosti byl koncipován jako završující pro ty, kteří nepokračovali ve středním stupni.

34 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981 (dále 1261/0/7), sv. 42, a. j. 47, b. 12, Příloha IV. Zkušenosti z realizace usnesení ÚV KSČ o stranickém vzdělávání v Severočeském kraji, 1977.

35 *Státní okresní archiv (dále SOKA) Šumperk*, fond OV KSČ Šumperk 1945–1990, inv. č. 79. Ještě v plánu práce DPV v Třebíči pro školní rok 1989/1990 se zmiňuje mezi základními úkoly „zvýšená péče o skupinu posluchačů 1. ročníku z řad dělnických kadrů“. *SOKA Třebíč*, fond Dům politické výchovy Třebíč 1973–1989, inv. č. 8.

36 NA, fond 1261/0/7, sv. 42, a. j. 47, b. 12, Úkoly stranického vzdělávání a zvyšování jeho účinnosti v duchu závěrů XV. sjezdu KSČ, červen 1977.

37 NA, fond 1261, k. 4, a. j. 17, b. 2, Úkoly stranických orgánů a organizací při zabezpečování ideové přípravy komunistů v druhé polovině 80. let, 1986.

Ten zahrnoval tříleté studium základů marxismu-leninismu a pět dvouletých kurzů: dějiny a politika KSČ, zkušenosti a politika KSSS, hospodářská politika strany, marxisticko-leninské principy stranické práce a základní otázky světonázorové výchovy. Ve vyšším stupni studovalo v roce 1977/1978 asi 50 tisíc posluchačů, a to buď ve VUML, v dvouletém semináři kritika soudobé ideologie a politiky antikomunismu, či v jednoletém semináři zaměřeném na metodiku stranického vzdělávání a určeném pro ideologický aktiv.³⁸

Na základě závěrů XV. sjezdu KSČ (duben 1976) byly do stranického vzdělávání integrovány dvě skupiny. Mezi kandidáty byli znovu přijímáni i bývalí členové KSČ, vyškrtnutí či vyloučení lety 1968–1971, přičemž zájem o znovupřijetí projevovala zejména inteligence.³⁹ Do VUML byli zařazováni učitelé vysokých škol, kteří dané studium měli absolvovat kompletně jako profesní skupina; příslušné usnesení se týkalo i nestraníků.⁴⁰ Vysokoškolská učitelé tedy zčásti považovali studium VUML za podmínku své kvalifikace. Další změnu skladby a současně pokles posluchačů studujících VUML přinesla úprava stranického vzdělávání uskutečněná po XVI. sjezdu KSČ (duben 1981), kdy se řada funkcionářů a hospodářských pracovníků místo ve večerních univerzitách začala školit v seminářích stranického a hospodářského aktivu. Dlouhodobě také klesal podíl studujících dělníků.⁴¹

Systém stranického vzdělávání byl od počátku osmdesátých let strukturován do šesti úrovní. První představoval školy pro kandidáty a mladé členy strany (tříletá škola základů marxismu-leninismu, resp. dvouletá škola mladých komunistů), kam byli zařazováni po úvodním politickém školení. Druhý stupeň studia marxisticko-leninské teorie a politiky strany se uskutečňoval v útvech základních organizací s dvouletým učebním programem.

38 NA, fond 1261/0/7, sv. 42, a. j. 47, b. 12, Úkoly stranického vzdělávání a zvyšování jeho účinnosti v duchu závěrů XV. sjezdu KSČ, červen 1977.

39 NA, fond 1261/0/7, sv. 6, a. j. 5, b. 1e, Návrh směrnice ústředního výboru KSČ k opětovnému přijetí do strany těch, kterým v letech 1968–1971 bylo členství ve straně zrušeno, případně byli ze strany vyloučeni, květen 1976. *Tamtéž*, sv. 63, a. j. 63, k info b. 4, Informace o realizaci Směrnice ÚV KSČ k diferencovanému přístupu k bývalým členům KSČ a možnosti jejich přijímání za kandidáty a členy strany, 1978.

40 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Sekretariát ÚV KSČ 1976–1981 (dále 1261/0/18), sv. 37, a. j. 59, b. 1, Usnesení ke zprávě o práci, organizační výstavbě a úkolech stranických organizací na vysokých školách v ČSSR, prosinec 1977.

41 MZA, fond G 593, k. 182, inv. č. 69, Rozbor účinnosti práce Večerních univerzit marxismu-leninismu v Jihomoravském kraji, červen 1984.

Třetí stupeň tvořily zmíněné dvouleté semináře stranického a hospodářského aktivu, další VUML. Tzv. teoreticko-praktické a metodologické semináře představovaly pátou úroveň a poslední byla vyhrazena přípravě propagandistického a agitačního aktivu (lektorské skupiny a stále semináře pro agitatory a propagandisty stranických organizací a SSM). Nejmasovějším typem edukace v osmdesátých letech byla školení v základních organizacích, která navštěvovaly dvě třetiny osob, školy pro kandidáty desetina, v útvarech pro lektory a propagandisty se školilo 14 %, zbytek připadal na školení v třetím až pátém stupni. Stranické školení nadále organizovaly Domy politické výchovy či kabinety, které byly mezitím ustavovány i ve velkých podnicích a závodech (např. ČZM Strakonice, Zbrojovka Brno, Svit Otrokovice, Slovenské loděnice Komárno, Tesla Orava ad.) a jejichž počet se zvýšil na osmdesát. Do systému i nadále nebyly přímo počítány krajské politické školy, jejichž kurzy v letech 1981–1986 absolvovalo téměř sto tisíc funkcionářů, včetně 20 % nestraníků (např. ve školeních pro poslance národních výborů, funkcionáře ROH, SSM ad.). V krajských školách se u frekventantů předpokládala znalost marxismu-leninismu na úrovni VUML, organizovaly krátkodobá školení a 90 % funkcionářů se školilo jen v měsíčních či kratších kurzech.⁴² Školili se zde mj. i lektori VUML.

Také ve VUML bylo třeba „překonávat formalismus“ a do jejich činnosti vnést „novou dynamiku“, jak konstatoval sekretariát ÚV v souvislosti se schvalováním nových zásad v roce 1985. Pomineme-li Vysokou školu politickou ÚV KSČ, byly večerní univerzity stále jediné instituce poskytující víceleté systematické marxistické vzdělávání. To mělo za následek značnou různorodost posluchačů a právě tento aspekt, tedy výběr posluchačů ze značně odlišných sociálních prostředí uplatňovaný na základě průběžně přijímaných zásad (např. dělníci a vysokoškolští učitelé), omezoval účinnost proškolení a konečnou i vlastní nábor (dělníci se do VUML obecně nechtěli příliš hlásit a studovalo jich málo). Zatímco absolventi vysokých škol ke studiu přistupovali převážně formálně, dělníky museli lektori, zejména zpočátku studia, individuálně připravovat. Pracovníci oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ si těchto limitů byli vědomi a záměr, aby vysokoškolsky vzdělaní posluchači, kteří již absolvovali zkoušky z marxismu-leninismu na státních školách, studovali jen podle zkráceného dvouletého učebního programu, existoval již od počátku osmdesátých let. Jeho realizace se ale

42 NA, fond 1261, k. 4, a. j. 17, b. 2, Úkoly stranických orgánů a organizací při zabezpečování ideové přípravy komunistů v druhé polovině 80. let, 1986.

stále odkládala; i podle schválených zásad mělo být dvouleté studium zahájeno až po XVII. sjezdu KSČ (březen 1986), ve školním roce 1986/1987.

Tříletý program VUML s celkovou dotací 300 hodin tvořily v prvním roce kurzy zkušenosti KSSS a marxisticko-leninská filozofie, v druhém dějiny KSČ a politická ekonomie, v posledním vědecký komunismus a teorie a praxe výstavby komunistické strany. V každém ročníku bylo vyhrazeno pět seminářů aktuálním otázkám, tedy zejména probírání aktuálních usnesení apod., v dějinách měla být věnována pozornost i regionálním tradicím KSČ. V novém dvouletém programu probíhala výuka v prvním roce (90 hodin) v blocích věnovaných aktuálním otázkám marxisticko-leninské teorie, teorie a praxe budování rozvinuté socialistické společnosti a současného ideologického boje, poslední byl zaměřen na téma internacionální spolupráce KSČ a KSSS v dějinách a současnosti. V druhém ročníku (110 hodin) se učební program dělil podle funkčního a pracovního zařazení posluchačů na tři směry. Těžiště studia stranického aktivu spočívalo v teorii a praxi výstavby strany, doplněné o aktuální otázky hospodářské politiky strany a teorie ideologické práce strany. Pro ideologický aktiv tvořila naopak základní předmět teorie ideologické práce strany (včetně základů sociální psychologie), pro „hospodářský aktiv“ analogicky hospodářská politika strany i s otázkami zemědělské politiky, vnějších ekonomických vztahů a řízení socialistické ekonomiky.⁴³ Další homogenizaci studujících, většinou ale jen ve větších městských centrech, umožňovalo jejich rozřazení do jednotlivých tříd. V Praze např. existovaly třídy složené jen z učitelů vysokých škol nebo pracovníků Československé televize, VUML měla také jaderná elektrárna Dukovany.⁴⁴

V polovině osmdesátých let studovalo v síti večerních univerzit 45 tisíc posluchačů (z toho 4,3 tisíce nestraníků), tedy 3 % všech proškolených v systému stranického vzdělávání. Základní rezervoár lektorů vyučujících ve VUML tvořili jejich absolventi, angažovaní hned po dokončení jejich studia. Na přednášení se podíleli také pracovníci vyššího stranického aparátu

43 NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha. Sekretariát ÚV KSČ 1981–1986 (dále 1261/0/19), sv. 88, a. j. 145, b. 9, Zvyšování úrovně a účinnosti práce večerních univerzit marxismu-leninismu, 1985.

44 AHMP, fond KSČ-MV Praha, sv. 225, a. j. 1529, Informace o organizačním zabezpečení výuky VUML v rámci městské stranické organizace, 1988. SOkA Třebíč, fond Dům politické výchovy Třebíč 1973–1989, k. 15, Plán práce Kabinetu politické výchovy CZV KSČ k. p. EDU na studijní období 1986–1987.

a asi třetina lektorů byli učitelé, včetně učitelů marxismu-leninismu na vysokých školách. Podle dílčího výzkumu představovali největší skupinu posluchačů VUML mistři, dílovedoucí a technickohospodářští pracovníci (43 %), druhou nejpočetnější skupinou byli učitelé (17 %). Podíl dalších profesních skupin (úředníci, veřejní pracovníci, příslušníci ozbrojených složek ad.) nepřevyšoval deset procent, včetně dělníků (8 %). Více než polovina posluchačů měla vysokoškolské vzdělání. Ti uváděli, že jejich studium je v pracovních kolektivech přijímáno většinou lhostejně, zatímco někteří dělníci byli v zaměstnání konfrontováni s projevy pohrdání.⁴⁵ Tím se v zásadě opakovala situace z padesátých let, kdy někteří dělníci odmítali povyšování do funkcí, protože by je kolegové ostrakizovali.⁴⁶

Stranické vzdělávání nemělo jen výchovnou rovinu – po celou dobu existence bylo úzce propojeno s propracovaným systémem obsazování funkcí ve stranickém a státním aparátu. Otázka kariérní perspektivy, podmiňovaná proškolením, byla jistě důležitou součástí individuálních strategií, ačkoli přirozeně není možné empiricky postihnout, pro jak velkou část ze statisíců účastníků stranického vzdělávání byl tento aspekt klíčový. Dá se ale předpokládat zejména u nečlenů KSČ. Podle širší kolektivní zkušenosti představovalo pro nestraníky absolvování VUML možnost, jak získat či si udržet kvalifikovanou práci, a zároveň strategii, jak odmítat nabídky ke vstupu do strany.⁴⁷ Stranické vzdělávání, které po pádu komunistického režimu ztratilo své opodstatnění, se na příkladu studia VUML stalo prostředkem politického vymezování. Diskuze se v této souvislosti vedou o tom, zda se jednalo o běžnou „daň“ normalizačnímu režimu, či o společensky nepřijatelnou „kolaboraci“, jež diskvalifikuje k zastávání určitých veřejných funkcí.⁴⁸ Pokud bychom se zaměřili na otázku, o jak rozšířený jev šlo, lze si určitou

45 NA, fond 1261/0/19, sv. 88, a. j. 145, b. 9, Příloha IV/b, Názory lektorů a posluchačů na úroveň výuky VUML. Analýza Ústavu pro výzkum veřejného mínění pro oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ (1984).

46 Srv. PAVKA, M.: *Kádry rozhodují vše*, s. 61.

47 Srv. např. NOSKOVÁ, Jana: „Každý se musel nějak společensky uplatňovat“. Veřejná angažovanost dělníků a příslušníků inteligence v Československu v období tzv. normalizace. In: VANĚK, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha, Academia 2009, sv. 1, s. 238–245.

48 Srv. např. medializaci kolem studia VUML Jiřího Pernese v souvislosti s výsledkem výběrového řízení na post ředitele Ústavu pro studium totalitních režimů (2010) či Přemysla Sobotky po oznámení kandidatury do prezidentských voleb (2012).

představu učinit na základě následujících dat. V letech 1972–1986 absolvovalo VUML přes 144 tisíc komunistů, tedy v průměru 10 tisíc každý rok.⁴⁹ Se zohledněním obecné směrnice, aby do večerních univerzit bylo zařazováno řádově 10 % nečlenů KSČ,⁵⁰ a jejím dodržováním v praxi⁵¹ pak dojdeme opravdu jen k velmi hrubému odhadu, že VUML za normalizace absolvovalo ročně asi tisíc nestraníků. I v tomto studiu v závěru osmdesátých let hrálo stále jednu z klíčových úloh *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ* a nově také správné pochopení zásad přestavby „hospodářského mechanismu“.⁵²

49 NA, fond 1261, k. 4, a. j. 17, b. 2, Příloha 2, statistické údaje, tabulka 1. Nejvyšší dosažené stranické vzdělání komunistů (podle výročních hlášení o stavu a složení členské základny).

50 *Archiv Univerzity Karlovy*, fond Filozofická fakulta UK – fakultní organizace KSČ 1969–1989 (neuspoř.), k. 5, Příprava výběru pracovníků univerzity do VUML podle jednotné kádrové politiky, uskutečňovaná na základě dohody s městským Domem politické výchovy v roce 1979.

51 NA, fond 1261/0/19, sv. 88, a. j. 145, b. 9, Zvyšování úrovně a účinnosti práce ve večerních univerzit marxismu-leninismu, 1985, Příloha IV/a, Podíl nestraníků z posluchačů VUML celorepublikově v roce 1985 činil 9,4%.

52 Studijní plán 2. ročníku VUML pro rok 1988/1989. Za poskytnutí materiálu děkuji doc. Jiřímu Pernesovi.